

УДК 371.132

Н. В. Мордовцева, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

РОЛЬ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЯК СУБ'ЄКТА ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

<https://doi.org/10.12958/2310-2187.2019.1-2.11>

Мордовцева Н. В.

Роль майбутнього вчителя початкових класів як суб'єкта педагогічної комунікації

У статті описано роль майбутнього вчителя початкових класів як суб'єкта педагогічних комунікацій, зазначені основні положення професійного спілкування як найважливішого інструмента педагогічної діяльності у закладах освіти. Зосереджено увагу на професійно-педагогічній комунікації як системи безпосередніх чи опосередкованих зв'язків, взаємодій педагога, що реалізуються за допомогою вербальних і невербальних засобів, засобів комп'ютерної комунікації з метою взаємообміну інформацією, моделювання й управління процесом комунікації, регулювання педагогічних відносин. Виділено умови, які впливають на загальний розвиток студентів, сприяють їхньому оволодінню соціальним, професійним, особистісним досвідом. Наголошено на роль мови у педагогічній комунікації учасників освітнього процесу, адже мовленнєва комунікація – це словесний обмін інформацією у процесі спілкування, доповнений невербальними засобами (міміка, жести тощо); процес комунікації включає в себе різні структурні елементи, особливості прояву яких можуть визначати і його результат. Зазначено, що освітній процес є певною системою міжособистісної взаємодії між її учасниками. Розвинені педагогічні комунікативні вміння потрібні викладачу для створення позитивного, творчого клімату. Необхідною умовою успішного протікання процесу спілкування між викладачем і студентом є комунікативна компетентність його учасників, при цьому вагомими аспектами виступають міжособистісна взаємодія, проєктування можливих ефективних засобів подання інформації на основі передбачення можливих наслідків її сприйняття, заохочення в закріпленні продуктивних дій, узагальнення ефективних впливів на студентів.

Ключові слова: комунікація, педагогічне спілкування, міжособистісна взаємодія, комунікативна компетентність.

Мордовцева Н. В.

Роль будущего учителя начальных классов как субъекта педагогической коммуникации

В статье описано роль будущего учителя начальных классов как субъекта педагогических коммуникаций, указаны основные положения профессионального общения как важнейшего инструмента педагогической деятельности в учреждениях образования. Сосредоточено на профессионально-педагогической коммуникации как системы непосредственных или косвенных связей, взаимодействий педагога, реализуемых с помощью вербальных и невербальных средств, средств компьютерной коммуникации с целью взаимообмена информацией, моделирования и управления процессом коммуникации, регулирования педагогических отношений. Выделены условия, которые влияют на общее развитие студентов, способствуют их овладению социальным, профессиональным, личностным опытом. Отмечено роль языка в педагогической коммуникации участников образовательного процесса, ведь речевая коммуникация – это словесный обмен информацией в процессе общения, дополнен невербальными средствами (мимика, жесты и т.д.); процесс коммуникации включает в себя различные структурные элементы, особенности проявления которых могут определять и его результат. Отмечено, что образовательный процесс представляет собой определенную систему межличностного взаимодействия между её участниками. Развитые педагогические коммуникативные умения нужны преподавателю для создания положительного, творческого климата. Необходимым условием успешного протекания процесса общения между преподавателем и студентом является коммуникативная компетентность участников, при этом весомыми аспектами выступают межличностное взаимодействие, проектирование возможных эффективных средств представления информации на основе предвидения возможных последствий ее восприятия, поощрения в закреплении продуктивных действий, обобщения эффективных воздействий на студентов.

Ключевые слова: коммуникация, педагогическое общение, межличностное взаимодействие, коммуникативная компетентность.

Динаміка розвитку сучасної української школи і її спроможність реалізовувати визначені державою освітні завдання залежить від якості професійної підготовки, загального рівня культури, інтелектуальних, творчих, моральних якостей майбутнього вчителя початкової школи.

Загальновідомо, що спілкування є найважливішим професійним інструментом педагогічної діяльності. Усе починається з педагога, з його вміння організувати зі здобувачами освіти педагогічно доцільні відносини. Професійна комунікація нині перебуває в певному перехідному періоді,

оскільки, по-перше, інформатизація та інформаційні технології поряд із технічними досягненнями та їх швидким упровадженням в освітню практику фундаментально змінили процеси комунікації. По-друге, освіченість суспільства, поширення знань про ці технічні досягнення приводять до виходу педагогічної комунікації зі своїх традиційних меж.

Communicatio (лат.) – спілкуюся з кимось; повідомлення, зв'язок. Це загальновідомий термін, найбільш поширений у будь-якій сфері існування й означає спілкування, обмін думками, відомостями та ідеями між двома або більше особами. На повсякденному рівні під комунікацією розуміється здатність до встановлення контактів будь-якого роду (наприклад, «комунікабельним» називають людину, яка легко йде на контакт з людьми, знаходити з ними порозуміння). У деяких наукових визначеннях комунікація не відокремлюється від спілкування і трактується як взаємодія індивідів чи соціальних груп, що складається в безпосередньому обміні навичками, умінням, досвідом, інформацією, а також результатами діяльності.

Найчастіше зустрічаємо думку про те, що комунікація є одностороннім процесом передачі інформації від «суб'єкта» до «об'єкта» і по суті монологічним мовленням, то ми можемо говорити про педагогічну комунікацію як різновид професійної комунікації і, так би мовити, компонент педагогічного спілкування.

Достатньо широко питання педагогічної комунікації представлені в роботах В. Абрамяна, Н. Бутенко, Л. Виготського, Н. Волкової, А. Годлевської, М. Забродського, І. Зязюна, В. Кан-Калика, А. Капської, М. Коць, О. Леонтьєва, А. Макаренка, С. Максименка, О. Мерзлякової, П. М'ясоїда, В. Сухомлинського, К. Ушинського, та ін.

На сьогодні проблемами педагогічного спілкування (комунікації) займаються провідні вітчизняні вчені з різних аспектів: Бутенко Н. (особливості процесу спілкування у навчальній діяльності педагога, спілкування та комунікація, ритуальна поведінка, маніпулювання, асертивна поведінка, бар'єри психологічного захисту тощо) [3], Н. Волкова (сутність, зміст,

структура, функції професійно-педагогічної комунікації в сучасному інформаційному суспільстві й українській школі) [4], Савенкова Л. (модель підготовки майбутніх педагогів до професійного спілкування: структура, механізми функціонування, стадії розвитку педагогічного спілкування; система комунікативних умінь педагога; зміст, психологопедагогічні й методичні засади підготовки до спілкування) [9], Фенцик О. (комунікація й спілкування у педагогічній діяльності, взаємодія і сприйняття у комунікації, технології організації тощо) [7] та ін.

Метою статті є визначення ролі майбутнього вчителя початкових класів як суб'єкта педагогічних комунікацій на сучасному етапі розвитку суспільства.

Головний тренд у сучасній освіті – це зміна ролі викладача, який має, перш за все, на високому професійному рівні вміти вдало вести навчальний діалог зі студентами, щоб позитивно змотивувати кожного полюбити обрану майбутню професію, показати все різнобарв'я нашої мови, особливо це стосується майбутніх учителів початкових класів. Адже вимоги Нової української школи спрямовані на те, щоб дослідження й отримання знань повинні йти разом. Через це змінюється й сам спосіб навчання. Наші учні – це учасники процесу пізнання, тобто вони разом з педагогом формують нові знання, а не просто їх пасивно споживають.

Справжній фахівець своєї справи насамперед має бути обізнаним з усіма необхідними компетентностями, і відповідно до нових ролей, вміти обирати свою спеціалізацію. Майбутній вчитель початкових класів є не просто учителем-предметником, це людина, яка сама розвивається, окреслює проблеми більш високого рівня і залучає учнів у цей процес як гід, який веде за собою та показує, на що спроможна сучасна наука.

С. Паршук, Н. Круглова відмітили, що професійна ідентичність майбутнього вчителя початкової школи – це усвідомлення своєї приналежності професії педагога, уявлення про свою відповідність певним вимогам професії (певні якості особистості, знання та вміння) та співставлення своєї

відповідності професійному образу. Професійна ідентичність педагога – це динамічна система, яка починає формуватись у процесі професійної підготовки (освіти) та має подальший розвиток у професійній діяльності [6].

Н. Волкова зазначає, що професійно-педагогічна комунікація є основною формою педагогічного процесу, продуктивність якого обумовлюється цілями й цінностями спілкування, прийнятими всіма його суб'єктами за норму індивідуальної поведінки. Розгортається вона у процесі спільної комунікативної діяльності людей (суб'єкт-суб'єктної взаємодії), опосередкованої взаємообміном інформацією, за якої кожен з його учасників засвоює загальнолюдський досвід, суспільні, педагогічні, комунікативні, моральні та інші цінності, знання і способи комунікативної діяльності, виявляє, розкриває і розвиває власні психічні якості, формується як особистість і як суб'єкт комунікації. У цьому сенсі комунікація, комунікативна діяльність є важливими чинниками психічного розвитку людини.

Професійно-педагогічна комунікація (лат. *communicatio* – зв'язок, повідомлення) – система безпосередніх чи опосередкованих зв'язків, взаємодій педагога, що реалізуються за допомогою вербальних і невербальних засобів, засобів комп'ютерної комунікації з метою взаємообміну інформацією, моделювання й управління процесом комунікації, регулювання педагогічних відносин [4, С. 7–8].

Професійно-педагогічна комунікація є складним видом педагогічної діяльності, спрямованої на навчання, виховання й розвиток особистості, і потребує відповідальності. Основними її функціями є термінальні, тактичні, операційні. Термінальні функції педагогічної комунікації, пов'язані зі стратегічними напрямками педагогічної діяльності, відображають її сутнісні цілі та завдання. Цю групу утворюють [1, с. 13]: 1) навчальна функція, яка сприяє поглибленню, розширенню та закріпленню знань, умінь і навичок; 2) виховна функція, яка передбачає формування цілісного ставлення, переконань, комунікативної культури; 3) розвивальна функція, яка сприяє поступовому і послідовному переходу на якісно нові рівні культури педагогічної комунікації;

4) життєзабезпечувальна функція, яка постійно оновлюється, створюючи умови для використання інформаційних і комунікативних ресурсів комп'ютерних технологій; 5) функція соціалізації особистості, яка передбачає підготовку до встановлення стосунків із суб'єктом комунікації, колективним, соціальним середовищем через оволодіння правилами вербальної та невербальної поведінки в стандартних ситуаціях.

На нашу думку, для того, щоб створити комфортні умови для позитивного обміну інформацією між учасниками освітнього процесу (викладач-студент) необхідно чітко розуміти принципи такої взаємодії, а також перебувати у певному освітньому середовищі. Так, Т. Равчина виділяє наступні умови, які впливають на загальний розвиток студентів, сприяють їхньому оволодінню соціальним, професійним, особистісним досвідом, серед них:

- ✓ кожний студент, залучений до навчального процесу, різних форм життєдіяльності у закладах вищої освіти, займає активну, суб'єктну позицію;
- ✓ викладач виконує функції організатора навчально-пізнавальної та інших видів діяльності студентів, педагогічної взаємодії з ними та їхньої міжособистісної взаємодії, різноманітних професійних практичних ситуацій, регулює ці процеси, підтримує позитивні почуття студентів, пропонує їм вибір методики для розв'язання значущих завдань;
- ✓ учасники процесу мають рівноправні можливості для вияву власної активності, ініціативи, участі у різноманітних видах діяльності, усвідомлення власної значущості та самоцінності;
- ✓ навчально-пізнавальна діяльність організовується як процес індивідуального міркування, мислительної діяльності студентів, самостійного творення знань, пошуку власного розуміння професійних проблем та явищ реального життя;
- ✓ у процесі навчання студенти аналізують, досліджують соціально значущі й особистісно актуальні проблеми, виконують нестандартні практичні завдання, здійснюють пошук нестандартних, невідомих рішень;

✓ студенти у взаємодії з викладачем планують й виконують різноманітні види наукової, професійної, громадської діяльності, що відповідає особистим інтересам та є соціально значуща;

✓ будь-яка діяльність у вищому навчальному закладі виконується як постійний самостійний вибір студентами необхідної інформації, розв'язків проблеми, засобів й способів виконання завдань;

✓ у навчальному процесі застосовуються різноманітні форми міжособистісної взаємодії студентів, у процесі якої вони виконують різні внутрішньогрупові ролі, розвивають міжособистісні контакти, виробляють індивідуальний стиль мислення й власне розуміння проблеми, приймають спільні рішення;

✓ процес кожної діяльності студентів, їхньої міжособистісної взаємодії, спілкування з викладачем регулюється шляхом налагодження зворотного зв'язку як обміну інформацією про отримані результати, очікування, реальні успіхи, досягнення, невдачі, власні враження й емоції, висновки на майбутнє [8, С. 6–7]

Зважаючи на зазначені умови, необхідно наголосити окремо і на роль мови у педагогічній комунікації учасників освітнього процесу. Так, мовленнєва комунікація – це словесний обмін інформацією у процесі спілкування, доповнений невербальними засобами (міміка, жести тощо).

На думку С. Абрамовича та М. Чікарькової, процес комунікації включає в себе різні структурні елементи, особливості прояву яких можуть визначати і його результат. Основними структурними складовими мовленнєвої комунікації виступають:

- адресат (отримувач інформації в акті комунікації);
- адресант (відправник інформації в акті комунікації);
- канали мовленнєвого впливу (ними можуть бути як вербальні, так і невербальні засоби спілкування);
- зворотний зв'язок (вплив результатів процесу комунікації на його перебіг);

– комунікативний шум (усе, що відволікає від основного предмету розмови, викривлює його або взагалі не несе в собі інформації; він може виникати як при використанні у комунікації технічних засобів

– телефон, Інтернет тощо, так і при застосуванні непрямой тактики мовленнєвого впливу: метамови, брехні і т.п.) [1, С. 16].

Мовленнєва діяльність може набувати різних форм та видів, кожна з яких має свої особливості і вимагає дотримання певних правил.

Здобувачі освіти, які навчаються на педагогічних спеціальностях, не завжди розуміють, що мають володіти високим рівнем мовленнєвої діяльності, досконало вивчати, і, головне, користуватися граматичними правилами, правилами ефективної комунікації, основними елементами риторики, адже вважають, що такі, начебто елементарні знання повинні приходити самі собою, з досвідом.

Мова існує й розвивається в умовах живого спілкування між співбесідниками; вона невід’ємна від мовлення, тобто психічного процесу. Мова формується за певними нормами й правилами, але саме мовлення впливає на формування цих правил. Мовлення – індивідуальний психічний процес, під час якого виявляються специфічні властивості кожної особистості (від вимови, способу наголошувати, інтонації або темпу мовлення до лексики та структури речення, ужиття образних висловів). І мова, і мовлення є складовими мовленнєвої діяльності, це вербальна (від лат. *verbum* – «слово», «дієслово») комунікація. Проте комунікація як така може відбуватися і без слів, бути немовленнєвою (невербальною, або парамовленнєвою) [1, С. 21].

Недосконале володіння мовною грамотністю майбутніми вчителями початкової школи, обмеженість їх словникового запасу, засобів виразності, стилю навчання (найчастіше це спостерігається в сільських загальноосвітніх закладах), зрозуміло буде негативно впливати на освітній процес в школі.

Для педагога вміння говорити включає в себе високий рівень освіченості, адже діти завжди звертають увагу на особистісні якості вчителя, не тільки на те, як він себе поводить в тій чи іншій ситуації, а й, головне, на те, як говорить.

«Йдеться про такий рівень опанування молодими педагогами майстерності мовлення, який вбирає в себе і розвиток творчих здібностей, і практичне оволодіння технікою досягнення художньої та логічної довершеності під час створення власного виступу, і високу культуру усної та писемної мови», – наголошує Т. Калюжна у своїй роботі «Культура педагогічного мовлення» [5, С. 4.]. Погоджуємось також з авторкою про те, що культура мовленнєвої поведінки молодих учителів має бути зумовлена доцільним вибором і організацією мовленнєвих засобів, які в кожній конкретній ситуації спілкування при дотриманні лінгвістичних і етичних норм дозволяють ефективно вирішувати комунікативні задачі. Однак, кожний акт професійної комунікативної взаємодії вимагає нестандартної мовленнєвої творчості, оскільки будується з врахуванням багатьох обставин – ситуацій спілкування, індивідуальності партнера по спілкуванню, його емоційного стану, характеру відносин, які склалися між партнерами і т.д. Педагогу в процесі спілкування необхідна постійна корекція своєї поведінки в зв'язку з отримуваною зворотньою інформацією від партнера по спілкуванню – вербальною і невербальною. Суттєвими ознаками культури поведінки будь-якої людини, а тим більше педагога, є використання системи національно-специфічних стереотипів, стійких форм спілкування, призначених для встановлення і підтримання контактів. У процесі спілкування педагог покликаний створювати відповідну комунікативну обстановку, яка б стимулювала мовленнєву активність учня [5, С. 4-5].

Таким чином, освітній процес є певною системою міжособистісної взаємодії між її учасниками. Комунікація відіграє значну роль при вирішенні наукових, навчально-виховних завдань педагогічної діяльності. Добре розвинені педагогічні комунікативні вміння потрібні викладачу для створення позитивного, творчого клімату. Необхідною умовою успішного протікання процесу спілкування між викладцем і студентом є комунікативна компетентність його учасників, при цьому вагомими аспектами виступають міжособистісна взаємодія, нерозривність педагогічного процесу із педагогічним

спілкуванням, проектування можливих ефективних засобів подання інформації на основі передбачення можливих наслідків її сприйняття, проектування власної виконавчої діяльності, заохочення в закріпленні продуктивних дій, узагальнення ефективних впливів на студентів.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямі є детальне вивчення жанрів педагогічної комунікації між викладачем і студентами під час занять гуманітарного циклу та їх психологічних особливостей.

Література

1. **Абрамович С. Д.** Мовленнєва комунікація : підручник / С. Д. Абрамович, М. Ю. Чікарькова. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – 464 с.
2. **Бацевич Ф. С.** Вступ до лінгвістичної генології : навч. посіб. / Флорій Сергійович Бацевич. – К. : Академія, 2006. – 248 с.
3. **Бутенко Н. Ю.** Комунікативна майстерність викладача. – К. : КНЕУ, 2005. – 336 с.
4. **Волкова Н. П.** Професійно-педагогічна комунікація : Навч. посіб. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – 256 с. (Альма-матер).
5. **Калюжна Т.** Культура педагогічного мовлення : методичні рекомендації. – К., 2011. – 50 с.
6. **Паршук С., Круглова Н.** Педагогічна комунікація як складова професійної ідентичності майбутніх учителів початкової школи [Електронний ресурс] / Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2015. № 5 С. 318–325. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2015_5_41. Загол. з екрану.
7. **Педагогічна комунікація** : практикум для студентів спеціальності 013 «Початкова освіта» освітнього ступеня магістр / укладач О. М. Фенцик. – Мукачево : вид-во МДУ, 2019. – 162 с.
8. **Равчина Т.** Організація взаємодії студентів з освітнім середовищем у вищій школі [Електронний ресурс] / Вісник Львів. ун-ту. Сер. пед. 2005. Вип.

19. Ч. 2. С. 3–16. – Режим доступу : http://old.franko.lviv.ua/Pedagogika/periodic/visnyk/19_2/01_ravchyna.pdf. – Загол. з екрану.

9. **Савенкова Л.** Професійне спілкування майбутніх викладачів як об'єкт психолого-педагогічного управління : Моногр. / Л. О. Савенкова; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. – К., 2005. – 209 с.

Mordovtseva N. V.

The Role of the Future Teacher of Primary Classes as a Subject of Pedagogical Communication

The article describes the role of the future primary school teacher as a subject of pedagogical communications, the main provisions of professional communication as the most important tool of pedagogical activity in educational institutions. It is focused on professional and pedagogical communication as a system of direct or indirect connections, teacher interactions implemented using verbal and non-verbal means, computer communication tools for the purpose of information interchange, modeling and control of the communication process, regulation of pedagogical relations. The conditions that affect the overall development of students, contribute to their mastery of social, professional, personal experience. The role of language in the pedagogical communication of participants in the educational process is noted, because verbal communication is a verbal exchange of information in the process of communication, supplemented by non-verbal means (facial expressions, gestures, etc.); the communication process includes various structural elements, the manifestations of which can determine its result. It is noted that the educational process is a certain system of interpersonal interaction between its participants. The teacher needs developed pedagogical communicative skills to create a positive, creative climate. A necessary condition for the successful process of communication between the teacher and the student is the communicative competence of the participants, while interpersonal interaction, designing possible effective means of presenting information on the basis of anticipating the possible consequences of its perception, encouraging consolidation of productive actions, generalizing effective effects on students are important aspects.

Key words: communication, pedagogical communication, interpersonal interaction, communicative competence.

Відомості про автора:

Мордовцева Наталія Валеріївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін ННПП ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (м. Старобільськ). Коло наукових

інтересів: мовленнєва комунікація в професійній діяльності майбутнього педагога. <https://orcid.org/0000-0002-1827-9404>

Стаття надійшла до редакції 05.02.2019 р.

Прийнято до друку 29.03.2019 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Горошкіна О. М.